

دانشگاه شهید چمران اهواز
دانشکده الهیات و معارف اسلامی

شماره پایان نامه: ۹۲۳۵۸۳۵

پایان نامه کارشناسی ارشد
گرایش علوم و قرآن و حدیث

عنوان:

نقد و بررسی روایات اسباب النزول ۵ جزء سوم قرآن کریم

استاد راهنما:

دکتر علی مطوری

اسک مشاور:

دکتر قاسم بستانی

نگارنده:

معصومه قریشی

مهرماه ۱۳۹۲

باسمه تعالی

دانشکده شهید چمران اهواز

دانشکده الهیات و معارف اسلامی

(نتیجه ارزشیابی پایان نامه دکتری/ارشد)

پایان نامه خانم معصومه دانشجوی رشته: الهیات و معارف اسلامی گرایش: علوم قرآن و حدیث

دانشکده الهیات و معارف اسلامی به شماره دانشجویی ۸۹۳۵۸۰۵

با عنوان:

نقد و بررسی روایات اسباب النزول ۵ جزء سوم قرآن کریم

جهت اخذ مدرک: کارشناسی ارشد در تاریخ: توسط هیأت داوران مورد ارزشیابی قرار گرفت و با

درجه..... تصویب گردید.

امضا	رتبه علمی	۱. اعضای هیأت داوران:
		استاد راهنما:.....
		استاد مشاور:.....
		استاد داور:.....
		استاد داور:.....
		نماینده تحصیلات تکمیلی:.....
		۲. مدیر گروه:.....
		۳. معاون پژوهشی و تحصیلات تکمیلی دانشکده:.....
		۴. مدیر تحصیلات تکمیلی دانشگاه:.....

چکیده

نام خانوادگی: قریشی	نام: معصومه	شماره دانشجویی: ۸۹۳۵۸۰۵
عنوان پایان نامه: نقد و بررسی روایات اسباب النزول ۵ جزء سوم قرآن کریم		
استاد/اساتید راهنما: دکتر علی مطوری		
استاد/اساتید مشاور: دکتر قاسم بستانی		
درجه تحصیلی: کارشناسی ارشد	رشته: الهیات و معارف اسلامی	گرایش: علوم قرآن و حدیث
دانشگاه: شهید چمران اهواز	دانشکده: الهیات و معارف اسلامی	گروه: علوم قرآن و حدیث
تاریخ فارغ التحصیلی: مهر ماه ۱۳۹۲		تعداد صفحه: ۱۸۲
کلید واژه ها: اسباب النزول، روایات، بررسی متنی، بررسی سندی.		
آیات قرآن کریم از منظر اسباب النزول دو دسته هستند: یک دسته بدون سبب نزول خاصی نازل شده اند که اغلب آیات از این دسته ی هستند؛ دسته دیگر آیاتی هستند که بر اثر شرایط خاصی یا سؤال مردم عصر نزول نازل شده اند و به اصطلاح دارای سبب نزول هستند. شناخت سبب نزول آیات به فهم و تفسیر درست آیات کمک می کند. مثلاً گاهی از یک آیه جواز حکمی برداشت می شود در حالی که با فهمیدن سبب نزول آیه، وجوب حکم استنباط می شود. تعداد این روایات در منابع شیعه کم و در منابع عامه بسیار زیاد است. دانشمندان علوم قرآنی نسبت به ضرورت یا عدم ضرورت فهم اسباب النزول آیات رویکرد های متفاوت دارند: بعضی از آنها اسباب النزول را برای درک و فهم صحیح آیات قرآن کریم لازم می دانند؛ اما بعضی دیگر مانند علامه طباطبایی اعتقادی به این ضرورت ندارند. بعضی دیگر هم دچار افراط شده و اسباب النزول را علت تامه ی نزول آیات می دانند. در این میان تشخیص روایات صحیح از غیر صحیح بسیار لازم است. گاهی روایات اسباب النزول متعدد و حتی متعارضی برای یک آیه وجود دارد، که با بررسی سند روایات می توان به ضعف بسیاری از این روایات پی برد. مسأله ای که درباره ی روایات وجود دارد این است که تمام روایات دارای سند نیستند. مسأله ی دیگر این است که بعضی روایات موجود سبب نزول آیه نیستند بلکه مصداق آیه هستند که به اشتباه سبب نزول آیه ذکر شده اند.		

تقديم به:

«امام عصر عجل الله تعالى فرجه الشريف»

سپاسگزاری:

«من لم يشكر المخلوق لم يشكر الخالق»

خدای بزرگ را شکر می کنم که به من توفیق داد پایان نامه کارشناسی ارشد خود را در رشته ی مورد علاقه ام به سرانجام برسانم.

از اساتید فرزانه و بزرگووارم جناب آقای دکتر علی مطوری، استاد راهنما و جناب آقای دکتر قاسم بستانی، استاد مشاور که با راهنمایی های بی دریغ و همراهی های مشفقانه، مقام استادی را در حق من تمام کردند، تقدیر و تشکر می نمایم. بر خود لازم می دانم از اساتید فرزانه و بزرگووارم جناب آقای دکتر سردار شهابی، جناب آقای دکتر سید یوسف محفوظی و سرکار خانم دکتر شمخی تقدیر و تشکر نمایم. از خداوند بزرگ برای اساتیدم سلامتی و سعادت خواستارم.

«يَرْفَعُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ» (مجادله/۱۱)

پادشاهی پسر به مکتب داد لوح سیمینش بر کنار نهاد

بر سر لوح او نبشته به زر جور استاد به ز مهر پدر

همچنین از پدر و مادرم عزیزم که مثل همیشه همه جانبه از من حمایت کردند، سپاسگزاری می نمایم.

«وَقُلْ رَبِّ ارْحَمْهُمَا كَمَا رَبَّيْتَنِي صَغِيرًا» (اسراء/۲۴)

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
مقدمه.....	۱
فصل اول: کلیات تحقیق	
۱- بیان مسئله.....	۵
۲- سؤالات تحقیق.....	۵
۳- فرضیه‌های تحقیق.....	۵
۴- اهمیت و ضرورت تحقیق.....	۵
۵- اهداف تحقیق.....	۶
۶- پیشینه ی تحقیق.....	۶
۷- روش تحقیق.....	۷
فصل دوم: کلیاتی درباره ی اسباب النزول	
۱- معنای لغوی اسباب النزول.....	۹
۲- سبب نزول یا شأن نزول.....	۹
۳- راه شناخت اسباب النزول.....	۹
۴- فرق سبب نزول با تطبیق حکم آیه.....	۱۰
۵- کیفیت نقل اسباب النزول.....	۱۱
۶- رویکرد دانشمندان درلبوه ی اسباب النزول.....	۱۱
۷- روایات اسباب النزول و پدیده ی جعل.....	۱۴
۸- زمینه های وضع حدیث.....	۱۵
۹- ملاک ها و معیار های نقد حدیث.....	۱۶
۱۰- دانش رجال و تشخیص روایات صحیح از سقیم.....	۱۸

- ۱۱- زمان نزول آیه و تشخیص روایات صحیح از سقیم..... ۲۳
- ۱۲- حجیت احادیث..... ۲۴
- ۱۳- نکاتی درباره اسباب النزول..... ۲۴

فصل سوم: بررسی روایات اسباب النزول سوره ی توبه

- ۱- توبه/۹۴: «يَعْتَذِرُونَ إِلَيْكُمْ إِذَا رَجَعْتُمْ إِلَيْهِمْ...»..... ۲۶
- ۲- توبه/۹۷: «الْأَعْرَابُ أَشَدُّ كُفْرًا وَ نِفَاقًا...»..... ۲۷
- ۳- توبه/۱۰۱: «وَمِمَّنْ حَوْلَكُمْ مِنَ الْأَعْرَابِ مُنَافِقُونَ...»..... ۲۹
- ۴- توبه/۱۰۲: «وَ آخَرُونَ اعْتَرَفُوا بِذُنُوبِهِمْ...»..... ۳۰
- ۵- توبه/۱۰۶: «وَ آخَرُونَ مُرْجُونَ لِمَ أَمَرَ اللَّهُ...»..... ۳۴
- ۶- توبه/۱۰۷: «وَ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مَسْجِدًا ضِرَارًا...»..... ۳۶
- ۷- توبه/۱۱۱: «إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ...»..... ۴۱
- ۸- توبه/۱۱۳: «مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ وَ الَّذِينَ آمَنُوا...»..... ۴۳
- ۹- توبه/۱۱۵: «وَ مَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِلَّ قَوْمًا...»..... ۵۴
- ۱۰- توبه/۱۱۷: «لَقَدْ تَابَ اللَّهُ عَلَى النَّبِيِّ...»..... ۵۶
- ۱۱- توبه/۱۲۲: «وَ مَا كَانَ الْمُؤْمِنُونَ لِيَنْفِرُوا كَافَّةً...»..... ۵۸

فصل چهارم: بررسی روایات اسباب النزول سوره ی یونس

- ۱- یونس/۲: «أَ كَانَ لِلنَّاسِ عَجَبًا أَنْ ...»..... ۶۳
- ۲- یونس/۱۵: «وَ إِذَا تَتْلَى عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا...»..... ۶۴

فصل پنجم: بررسی روایات اسباب النزول سوره ی هود

- ۱- هود/۵: «أَلَا إِنَّهُمْ يَنْتُونِ صُدُورَهُمْ...»..... ۶۶
- ۲- هود/۱۲: «فَلَعَلَّكَ تَارِكٍ بَعْضَ مَا يُوحَى...»..... ۷۰
- ۳- هود/۱۱۴: «وَ أَقِمِ الصَّلَاةَ طَرَفِي النَّهَارِ...»..... ۷۲

فصل ششم: بررسی روایات اسباب النزول سوره ی یوسف

- یوسف/۳: «نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ أَحْسَنَ الْقَصَصِ...»..... ۷۸

فصل هفتم: بررسی روایات اسباب النزول سوره ی رعد

- ۱- رعد/۱۳: «وَيُسَبِّحُ الرَّعْدُ بِحَمْدِهِ...» ۸۴
- ۲- رعد/۳۰: «كَذَلِكَ أَرْسَلْنَاكَ فِي أُمَّةٍ...» ۹۰
- ۳- رعد/۳۱: «وَلَوْ أَنَّ قُرْآنًا سُيِّرَتْ...» ۹۲
- ۴- رعد/۳۸: «وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلًا...» ۹۶

فصل هشتم: بررسی روایات اسباب النزول سوره ی حجر

- ۱- حجر/۲۴: «وَلَقَدْ عَلِمْنَا الْمُسْتَقْدِمِينَ...» ۹۸
- ۲- حجر/۴۷: «وَوَزَعْنَا مَا فِي صُدُورِهِمْ...» ۱۰۲
- ۳- حجر/۴۹: «نَبِيُّ عِبَادِي أَنِّي...» ۱۰۴
- ۴- حجر/۸۷: «وَلَقَدْ آتَيْنَاكَ سَبْعًا...» ۱۰۶

فصل نهم: بررسی روایات اسباب النزول سوره ی نحل

- ۱- نحل/۱: «أَتَى أَمْرُ اللَّهِ فَلَا...» ۱۰۹
- ۲- نحل/۴: «خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ...» ۱۱۱
- ۳- نحل/۳۸: «وَأَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ...» ۱۱۱
- ۴- نحل/۴۱: «وَالَّذِينَ هَاجَرُوا فِي اللَّهِ...» ۱۱۳
- ۵- نحل/۴۳: «وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ...» ۱۱۵
- ۶- نحل/۷۵: «ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا عَبْدًا...» ۱۱۶
- ۷- نحل/۷۶: «وَضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا رَجُلَيْنِ...» ۱۱۸
- ۸- نحل/۹۰: «إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ...» ۱۱۹
- ۹- نحل/۱۰۱: «وَإِذَا بَدَّلْنَا آيَةً...» ۱۲۱
- ۱۰- نحل/۱۰۳: «وَلَقَدْ نَعَلِمُ أَنَّهُمْ...» ۱۲۲
- ۱۱- نحل/۱۰۶: «مَنْ كَفَرَ بِاللَّهِ مِنْ بَعْدِ...» ۱۲۶
- ۱۲- نحل/۱۱۰: «ثُمَّ إِنَّ رَبَّكَ لِلَّذِينَ...» ۱۲۸
- ۱۳- نحل/۱۲۶: «وَإِنْ عَاقَبْتُمْ فَعَاقِبُوا...» ۱۳۱

فصل دهم: بررسی روایات اسباب النزول سوره ی اسراء

- ۱- اسراء/۲۹: «وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً...» ۱۳۸
- ۲- اسراء/۵۳: «وَقُلْ لِعِبَادِي يَقُولُوا...» ۱۴۰
- ۳- اسراء/۵۹: «وَمَا مَنَعَنَا أَنْ نُرْسِلَ...» ۱۴۱
- ۴- اسراء/۶۰: «وَإِذْ قُلْنَا لَكَ إِنَّ رَبَّكَ...» ۱۴۳
- ۵- اسراء/۷۳: «وَإِنْ كَادُوا لَيَفْتِنُونَكَ...» ۱۴۶
- ۶- اسراء/۷۶: «وَإِنْ كَادُوا لَيَسْتَفِزُّونَكَ...» ۱۴۸
- ۷- اسراء/۸۰: «وَقُلْ رَبِّ أَدْخِلْنِي مُدْخَلَ...» ۱۵۰
- ۸- اسراء/۸۵: «وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ...» ۱۵۲
- ۹- اسراء/۹۰: «وَقَالُوا لَنْ نُؤْمِنَ...» ۱۵۷
- ۱۰- اسراء/۱۱۰: «قُلْ ادْعُوا اللَّهَ أَوْ...» ۱۶۰

فصل یازدهم: بررسی روایات اسباب النزول سوره ی كهف

- كهف/۲۸: «وَاصْبِرْ نَفْسَكَ مَعَ الَّذِينَ...» ۱۶۹
- نتیجه گیری ۱۷۳
- فهرست منابع ۱۷۴
- خلاصه انگلیسی ۱۸۲

مقدمه:

قرآن کریم برای هدایت و روشن کردن اندیشه‌ها و روانها و خرده‌ای مردم نازل یافته است، و در عین حال راه‌های درستی را برای حل مشکلاتی که در پی دعوت به اسلام در مراحل مختلف آن پیش آمده است، تعیین می‌کند. قرآن پرسشهایی را که پیامبر(ص) از سوی مؤمنان و دیگران دریافت داشته و سزاوار پاسخگویی بوده، پاسخ می‌گوید، و نسبت به برخی از حوادث و رویدادهایی که در زندگی انسان اتفاق افتاده بود، توضیح می‌دهد، قرآن همچنین موضع و نظر رسالت را در برابر آن اتفاقات و رویدادها، روشن می‌نماید. بر این پایه آیات قرآن کریم به دو قسمت منقسم می‌شوند:

۱- آیاتی که به خاطر هدایت و تربیت و روشن کردن افکار بدون وقوع سبب معینی - در زمان وحی - نازل شده‌اند، مانند آیاتی که رستاخیز و مواقف قیامت و حالات نعمتها و عذاب و غیر آنها را به تصویر می‌کشد؛ خدای تعالی این آیات را بدون پاسخ در برابر سؤالی یا حل مشکل پیش آمده‌ای یا تفسیری بر رویداد معاصران با وحی، برای هدایت مردم نازل کرده است.

۲- آیاتی است که به سبب انگیزه‌ای که در زمان وحی وقوع یافته و نزول قرآن در آن مقتضی بوده نازل شده است، مانند مشکلی که برای پیامبر و دعوت او پیش آمده و راه حلی را طلب کرده یا پاسخ پرسشی یا واقعه‌ای که ناگزیر از تفسیر و توضیح آن بوده است. این علت‌ها که نزول قرآن را باعث شده‌اند، اسباب النزول نامیده می‌شوند. پس اسباب النزول عبارتند از اموری که در زمان وحی واقع شده و منجر به نزول وحی شده‌اند.^۱

تردید نیست که آگاهی به «اسباب النزول»، دارای نقش عمده و اساسی در فهم مدلول و مفهوم آیات قرآن کریم است، و هر محقق از رهگذر آشنائی به «اسباب النزول» می‌تواند حکمتی را بازیابد که این حکمت، بیانگر علت و سرّ و راز تشریح و وضع احکام و قوانین بوده است، چون علم به سبب، زمینه و مقدمه علم به مسبب می‌باشد.^۲

^۱ - حکیم، سید محمد باقر، علوم قرآن، ترجمه دکتر سردار شهابی، چاپ اول، انتشارات دانشگاه شهید چمران، اهواز، ۱۳۸۴ ش، ص ۲۷.

^۲ - حجتی، محمدباقر، اسباب النزول، چاپ دهم، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، تهران، بی‌تا، ص ۷۱.

تنها راه دست یابی به اسباب النزول « روایتها» هستند. اما تشخیص روایتهای صحیح از سقیم به دلیل وجود جریان وضع و جعل حدیث در طول تاریخ، کار دشواری است.

عواملی چون افراط در تعصب از قبیل بعضی مقلدین؛ تماس نزدیک و مستقیم عده‌ای از زنادقه با اسلام و تلبس به زی و لباس مسلمین؛ داخل کردن اسرائیلیات در میان احادیث به دلیل حس تمایل مردم به افسانه‌ها و سرگذشت‌ها؛ تشعبات مذهبی و آراء و معتقدات فرق منشعبه؛ اختلاف در مکاتب فقهی و تأیید آراء شخصی با احادیث و نیز علل دیگری سبب گردید که احادیثی از ناحیه استفاده جوینان وضع، و به پیغمبر یا امام نسبت داده شود^۱.

حدیث مشهوری از پیامبر(ص) نشان می دهد که این پدیده، در زمان حیات آن حضرت نیز وجود داشته است: «مَنْ كَذَّبَ عَلَيَّ مُتَعَمِّدًا فَلْيَتَّبِعُوا مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ»؛ هرکسی به من دروغ ببندد، جایگاهش پر از آتش گردد^۲. نیز قضاوت درباره ی ثقه یا عدم ثقه بودن ناقلین این روایات حتی با مراجعه به کتب رجال شناسی مشکل است چون در خیلی موارد درباره ی اعتبار ناقلین اتفاق نظر وجود ندارد.

این تحقیق که روایات اسباب النزول پنج جزء سوم قرآن کریم را مورد بررسی قرار داده شامل یازده فصل است.

فصل اول به کلیات تحقیق، فصل دوم کلیاتی درباره ی اسباب النزول و فصل سوم تا یازدهم به ترتیب به بررسی روایات اسباب النزول سوره های توبه (آیات ۹۳ تا آخر)، یونس، هود، یوسف، رعد، حجر، نحل، اسراء و کهف (آیات ۱، ۲۸) می پردازد که با استفاده از کتب معتبر تفسیری و رجالی به بررسی متن و رجال روایات پرداخته شده است.

در این پایان نامه که ادامه کار پایان نامه های قبلی درباره ی بررسی روایات اسباب النزول قرآن کریم می باشد دو کار جدید انجام شده است:

الف) تمام آیاتی که در این ۵ جزء دارای سبب نزول معرفی شده اند، در منابع مختلف بررسی شده اند.

^۱ - شانه چی، کاظم، درایه الحدیث، چاپ پنجم، دفتر انتشارات اسلامی، قم، ۱۳۸۵ش، ص ۱۰۳.

^۲ - سید رضی، نهج البلاغه، تحقیق محمد عبده، چاپ اول، دار الذخائر، قم، ۱۳۷۰ش، ج ۲، ص ۱۸۹.

ب) سند یا سند های روایات به طور کامل بررسی شده اند و به بررسی آخرین راوی اکتفا نشده است. ما حاصل بررسی این سند ها به قضاوت درباره ی صحت و سقم روایات کمک زیادی کرده است. امید که اتقان کار در سطح قابل قبولی قرار داشته باشد.

در پایان از زحمات اساتید بزرگوارم بی نهایت تقدیر و تشکر می نمایم.

فصل اول

کلیات تحقیق

(۱) بیان مسأله

روایات اسباب النزول متعددی وجود دارد که تعداد زیادی از آنها را عامه و تعداد کمی را شیعه نقل کرده اند. بعضی از دانشمندان علوم قرآنی نسبت به این روایات خوشبین بوده و آنها را برای درک و فهم صحیح آیات قرآن کریم لازم می دانند. اما بعضی دیگر از دانشمندان اعتقادی به این ضرورت ندارند. در بین این روایات، روایات ضعیف زیادی وجود دارد، که گاهی ضعف روایت به دلیل عدم تطابق روایت با زمان نزول آیه یا به دلیل ضعف سند است. در بین روایات اسباب النزول، روایات تفسیری هم وجود دارد که گاهی به اشتباه روایت سبب نزول در نظر گرفته شده اند. برای تشخیص صحت و سقم این روایات باید به بررسی متن و سند آنها در منابع روایی و رجالی پرداخت و روایات صحیح را از سقیم تشخیص داد.

(۲) سؤالات تحقیق

- ۱- چگونه می توان روایات اسباب النزول را از روایات تفسیری تشخیص داد؟
- ۲- آیا سند آنها به پیامبر (ص) یا معصوم (ع) می رسد؟
- ۳- اسناد روایات اسباب النزول صحیح هستند یا ضعیف؟
- ۴- در صورت صحت متن و سند روایت، می توان به آن اعتماد کرد؟

(۳) فرضیه های تحقیق

- ۱- در میان روایات اسباب النزول روایات صحیح و قابل ملاحظه ای وجود دارد.
- ۲- بعضی روایات خبر واحد هستند.
- ۳- در صورت صحت متن و سند می توان اطمینان بیشتری به روایات داشت.

(۴) اهمیت و ضرورت تحقیق

لازم است به طور گسترده و دقیق درباره صحت و سقم روایات پژوهش شود و روایات نادرست را کنار گذاشت.

۵) اهداف تحقیق

بررسی متنی و سندی روایات اسباب النزول.

۶) پیشینه ی تحقیق

اسباب النزول از دانش‌های وابسته به قرآن کریم و از شاخه‌های علوم قرآنی است که درباره زمینه‌ها و مقتضیات نزول آیات و سوره‌های قرآن کریم بحث می‌کند. این دانش از زمان نزول قرآن کریم تاکنون همواره مورد توجه و اهتمام مفسران بوده است. گرچه اصطلاح اسباب النزول اصطلاحی قرآنی نیست و گویا نخستین بار واحدی نیشابوری آن را بکار برده است. سبب نزول عبارت است از هر رویداد یا پرسشی در زمان پیامبر (ص) که به اقتضای آن آیه یا آیاتی از قرآن کریم همزمان، یا در پی آن نازل شده است.^۱

در آغاز روایات اسباب النزول در لابه لای تفاسیر و مجامیع روایی مطرح بوده و ظاهراً تا قرن سوم هجری کتابی جامع و مدرن و مستقل نگاشته نشده است.^۲

قدیمی‌ترین کتابی که در مورد اسباب النزول تدوین شده است را کتاب اسباب النزول علی بن المدینی (م ۲۳۴ ق)، استاد بخاری، می‌دانند. و از مشهورترین آنها می‌توان کتاب واحدی نیشابوری (م ۴۶۸ ق) را نام برد.^۳ مهم‌ترین کتاب‌هایی که پس از علی بن مدینی تألیف شده از این قرار است:

- ۱- اسباب النزول، تألیف عبدالرحمن بن محمد معروف به مطرف اندلسی (م ۴۰۲ ق). از این کتاب با عنوان «القصص والاسباب التي نزل من اجلها القرآن کریم» نیز یاد شده است.
- ۲- الشمول فی اسباب النزول از احمد بن عمر قطیعی (م ۵۶۳ ق).
- ۳- اسباب النزول از محمد بن اسعد عراقی (م ۵۶۷ ق).
- ۴- اسباب النزول از قطب الدین راوندی (م ۵۷۳ ق).
- ۵- الاسباب والنزول علی مذهب آل الرسول از ابوجعفر محمد بن علی معروف به ابن شهر آشوب (م ۵۸۸ ق).

^۱ - دشتی، سید محمود، سایت www.wiki.ahlolbait.com.

^۲ - دیاری بیدگلی، محمدتقی، درآمدی بر تاریخ علوم قرآنی، چاپ اول، انتشارات دانشگاه قم، ۱۳۸۵ ش، ص ۱۴۷.

^۳ - حجتی، ص ۲۱.

- ۶- اسباب النزول از ابن الجوزی (م. ۵۹۷ ق).
- ۷- تحفۃ الدرر فی النزول و آیات السور از ابو عبدالله موصلی (م. ۶۵۶ ق).
- ۸- التبیان فی نزول القرآن کریم از تقی الدین احمد معروف به ابن تیمیه (م. ۷۲۸ ق) این کتّب با عنوان العلم به اسباب النزول به چاپ رسیده است.
- ۹- مختصر اسباب النزول از برهان الدین جعبری (م. ۷۳۲ ق).
- ۱۰- اسباب النزول از ابن حجر عسقلانی (م. ۸۵۲ ق) که با عنوان العجّاب فی الاسباب به چاپ رسیده است.
- ۱۱- مدد الرحمن فی اسباب النزول القرآن الکریم از زین الدین مقدسی معروف به خلیلی (م. ۸۷۶ ق).
- ۱۲- لبّاب النقول فی اسباب النزول از جلال الدین سیوطی (م. ۹۱۱ ق).^۱

(۷) روش تحقیق

روش تحقیق کتابخانه ای و نرم افزاری است. نگارنده با مراجعه به کتب روایی و تفسیری به جمع آوری روایات پرداخته، سپس جهت «تبارشناسی»، متن روایت را در منابع مختلف بررسی می کند تا متوجه تغییرات احتمالی شود. بعد از این کار به بررسی سند های روایت در منابع مختلف می پردازد تا سند های صحیح از ضعیف تشخیص داده شوند که اصطلاحاً به بررسی افراد سند «رجال شناسی» گفته می شود؛ برای بررسی افرادی که در سند، نام کامل آنها نیامده، ابتدا با جستجوی نرم افزاری در منابع حدیثی، نام کامل فرد را می یابیم؛ سپس با مراجعه به منابع رجالی، جرح و تعدیل فرد را بررسی می کنیم؛ که بوسیله ی کتابهایی مانند «تهذیب الکمال» اثر «مزی» و «الجرح و التعذیل» اثر «رازی»، که به نقل یروی عن فلان و یروی عنه فلان پرداخته اند، می توان به تشخیص صحیح فرد از بین سایر افراد با نام مشابه، دست یافت. در نهایت بر اساس صحت متن و سند روایت، نگارنده نظر احتمالی (و نه صد در صدی) خود را درباره صحت و یا عدم صحت روایت بیان می کند.

^۱ - دشتی؛ دیاری بیدگلی، ص ۱۴۷-۱۵۲.

فصل دوم

کلیاتی درباره ی

اسباب النزول

۱- معنای لغوی اسباب النزول

۱-۱- معنای لغوی اسلب

در کتب لغت معانی مختلفی برای کلمه ی اسباب که جمع «سبب» است، مطرح شده که عبارتند از: رسن یا ریسمان^۱، وسیله و مانند آنها^۲، ناحیه و راه^۳، پیوند و خویشاوندی^۴، این کلمه، همراه با مشتقاتش ۹ بار در قرآن کریم به کار رفته است.^۵

۱-۲- معنای لغوی نزول

کلمه ی «نزول» به معنی فرود آمدن است^۶؛ این کلمه همراه با مشتقاتش ۲۹۳ بار در قرآن کریم آمده است.^۷

۲- سبب نزول یا شأن نزول

اکثر مفسران و دانشمندان علوم قرآنی میان این دو اصطلاح تفاوتی قائل نشده اند، ولی برخی معتقدند که شأن نزول اعم از سبب نزول است. هرگاه به مناسبت جریانی درباره ی شخص یا حادثه ای، خواه در گذشته، یا حال یا آینده آیه یا آیاتی نازل شود همه ی این موارد را شأن نزول آن آیات می گویند. اما سبب نزول پیشامدی است که متعاقب آن آیه یا آیاتی نازل می شود و به عبارت دیگر آن پیشامد سبب نزول می گردد.^۸

۳- راه شناخت اسباب النزول

مفسرین برای نزول آیه‌ای اسباب متعددی و با تعبیر مختلفی نقل می‌کنند. در این قبیل موارد راه اعتماد این است که عبارتهای وارد شده ملاحظه گردد، پس:

^۱- ابن منظور، محمد بن مكرم، لسان العرب، چاپ سوم، دارصادر، بیروت، ۱۴۱۴ ق، ج ۱، ص ۴۵۸؛ فراهیدی، ابی عبد الرحمن خلیل بن احمد، کتاب العین، چاپ دوم، دار الهجره، ۱۴۰۹ ق، ج ۷، ص ۲۰۳.

^۲- ابن منظور، ج ۱، ص ۴۵۸؛ راغب اصفهانی، حسین بن محمد، المفردات فی غریب القرآن، دارالعلم دارالشامیه، دمشق، بیروت، ۱۴۱۲ ق، ص ۳۹۱.

^۳- راغب اصفهانی، همان.

^۴- طریحی، فخرالدین، مجمع البحرین، چاپ سوم، کتابفرشی مرتضوی، تهران، ج ۲، ص ۷۹؛ زبیدی، محب الدین ابی فیض، تاج العروس، تحقیق: علی شیری، دار الفکر، بیروت، ۱۴۱۴ ق، ج ۲، ص ۶۶.

^۵- حج ۱۵/ کهف/ ۸۴ و ۸۵ و ۸۹ و ۹۲؛ غافر/ ۳۶ و ۳۷؛ بقره/ ۱۶۶؛ ص/ ۱۰.

^۶- فراهیدی، ج ۷، ص ۳۶۷؛ راغب اصفهانی، ص ۷۹۹.

^۷- مثلاً: واقعه/ ۶۹؛ اسراء/ ۱۱۰؛ حدید/ ۱۶؛ انعام/ ۳۷؛ فرقان/ ۲۵.

^۸- معرفت، محمد هادی، تاریخ قرآن، انتشارات سمت، تهران، ۱۳۸۲ ش، ص ۶۵.

- ۱- اگر یکی از آنها بگوید: درباره ی فلان موضوع نازل شد دیگری هم بگوید: درباره ی فلان موضوع نازل شد و یک امر دیگری ذکر کند منظور تفسیر آیه است نه ذکر سبب نزول، منافاتی بین آن دو گفته نیست، چنانچه لفظ هر دو را شامل گردد.
- ۲- ولی اگر یکی از آنها چنین تعبیر کند: درباره ی فلان موضوع آمد، و دیگری تصریح نماید به ذکر سببی بر خلاف آن، همان مورد اعتماد باید بشود و دیگری استنباط است.
- ۳- و اگر یکی سبب نزولی ذکر کرد و دیگری سبب دیگری، پس اگر سند یکی از آن دو صحیح باشد که آن خبر صحیح معتمد است.
- ۴- این که دو سند در صحت مساوی باشند، در این صورت یکی از آن دو که راویش در جریان حاضر بوده یا مانند آن از وجوه مختلف ترجیح، امتیاز داده می‌شود.
- ۵- این که پس از وقوع دو یا چند سبب آیه‌ای نازل شده باشد به طوری که فاصله ی زیادی بین آن اسباب و نزول آیه ثابت نباشد که بر این معنی حمل می‌گردد.
- ۶- هرگاه جمع بین روایات ممکن نباشد، بر تعدّد و تکرار نزول حمل می‌گردد^۱.

۴- فرق سبب نزول با تطبیق حکم آیه

زرکشی گفته است: از رسم و عادت معمول صحابه و تابعین چنین بر می‌آید اگر یکی از آنها می‌گفت: «نزلت هذه الآية فی کذا»، منظور او این بود که آن آیه متضمن چنین و چنان حکمی می‌باشد، نه آنکه آن امر به عنوان سبب و موجب نزول آن آیه به حساب آید. پس اینگونه تعبیر از قبیل استدلال بر حکم از رهگذر آیه می‌باشد. و لذا نباید آنرا از باب نقل و بازگو ساختن واقعه‌ای برشمرد که باعث نزول آیه گردید^۲.

^۱- سیوطی، جلال الدین عبدالرحمن بن ابی بکر، الإیتقان فی علوم القرآن، ترجمه مهدی حائری قزوینی، چاپ دوم، انتشارات امیر کبیر، تهران، ۱۳۷۶ش، ص ۱۲۱-۱۲۵.

^۲- زرکشی، محمد بن عبد الله، البرهان فی علوم القرآن، چاپ دوم، مکتبه عصریه صیدا، بیروت، ۱۳۹۱ق، ج ۱، ص ۳۱.